

Festinger

Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter

Když se proroctví nesplní

Studie skupiny, která předpověděla konec světa

Festinger

Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter

Když se proroctví nesplní

Studie skupiny, která předpověděla konec světa

portál

Původní anglické vydání:

When prophecy fails

Poprvé vyšlo v Minneapolis, MN, University of Minnesota Press 1956

České vydání:

Translation © Hana Antonínová, 2021

Afterword © Zdeněk Vojtíšek, 2021

© Portál, s. r. o., Praha 2021

ISBN 978-80-262-1830-2

Obsah

Předmluva	5
I Nesplněná proroctví a zklamání mesiášové	7
II Učení a proroctví z vesmíru	44
III Zpráva se šíří světem	71
IV Dlouhé čekání na pokyny	102
V Čtyři dny do spasení	157
VI Nenaplněné proroctví a nadšený prorok	194
VII Reakce na nesplněné očekávání	215
VIII Sami a opuštění	240
Závěr	255
Metodologický dodatek	259
Doslov: Akvárium Leona Festingera	279

Předmluva

Studie popsaná v této knize vychází z jedné teoretické práce, která zkoumala chování jednotlivců v sociálních hnutích, jež se zrodila na základě specifických (a nenaplněných) proroctví. Při posuzování přijatelnosti našich teoretických představ jsme byli nuceni spoléhat se především na historické záznamy, ale potom jsme náhodou objevili hnutí, o němž podáváme zprávu na stránkách této knihy. Ve chvíli, kdy jsme se o něm dozvěděli, bylo hnutí přibližně v polovině své dráhy, ale proroctví, z něž hnutí vycházelo, ještě nebylo zpochybněno. Byli jsme pochopitelně nadšeni představou, že prověříme teoretické předpoklady v přirozených podmínkách.

Studii jsme mohli uskutečnit díky podpoře, kterou jsme získali prostřednictvím laboratoře pro zkoumání společenských vztahů na Minnesotské univerzitě. Tato studie je projektem zmíněné laboratoře a uskutečnila se v době, kdy jsme tam všichni působili. Rádi bychom ocenili také pomoc, kterou jeden z autorů dostal v podobě dotace od Fordovy nadace. Tato finanční podpora nám umožnila provést předběžný průzkum terénní situace.

K úspěchu terénní studie významně přispělo také několik jednotlivců. Jsme nesmírně zavázáni našim pozorovatelům, kteří nesli největší břímě každodenní práce. Byli to Doris Bostedová, Elizabeth Williams Nallová, Frank Nall, Marsh Ray a Donald Salzman. Litujeme, že jim na tomto místě nemůžeme jmenovitě poděkovat za jejich vynalézavost, vytrvalost a obětavost – v našem vyprávění se totiž snažíme

neuvádět přesně osoby, místa a časy, neboť se domníváme, že je vhodné zastříť, kdo co kdy udělal.

Ředitel laboratoře pro zkoumání společenských vztahů dr. John G. Darley si zaslouží naši vděčnost za logistickou podporu, kterou nám poskytl. Zatímco jsme byli ponořeni do nesčetných problémů sběru dat, spěchali jsme na častá setkání členů hnutí a dohlíželi jsme na práci našich pozorovatelů, dr. Darley zachoval chladnou hlavu a vnesl řád do administrativního chaosu, který jsme mu vysypali na stůl.

Na závěr chceme ocenit bystré kritické postřehy k rukopisu, jichž se nám dostalo od Gardnera Lindzeye, Seymoura M. Lipseta a Pauline S. Searsové. Při psaní poslední verze rukopisu jsme využili mnoho jejich užitečných návrhů.

Všem osobám a místům, o nichž se zmiňujeme, jsme dali fiktivní jména. Jakákoli podobnost mezi těmito jmény a jmény skutečných osob žijících kdekoli je neúmyslná. Nezměnili jsme povahu a charakter žádné události, o které píšeme, ale změnou jmen jsme se snažili chránit skutečné osoby, jež se účastnily hnutí, před zvědavostí čtenářů postrádajících pochopení.

Při čtení práce vytvořené několika autory si čtenáři někdy kladou otázku, jaký díl zásluh (nebo odpovědnosti) připadá každému z nich. My všichni jsme se na této studii podíleli stejným dílem a snažili jsme se vyhnout problému určování autorského podílu tím, že naše jména uvádíme v abecedním pořádku.

Leon Festinger

Henry W. Riecken

Stanley Schachter

21. prosince 1955

Nesplněná proroctví a zklamání mesiášové

Má-li člověk nějaké přesvědčení, je velmi těžké jakkoli je změnit. Řeknete mu, že s ním nesouhlasíte, a on se odvrátí. Ukážete mu fakta a čísla, a on zpochybní vaše zdroje. Odvoláte se na logiku, a on nepochopí vaše stanovisko.

Všichni víme, jak je marné snažit se změnit silné přesvědčení, zejména pokud přesvědčený člověk do své víry už něco investoval. Dobře známe širokou paletu důmyslných ospravedlnění, jimiž lidé obhajují své přesvědčení a dokážou je ubránit i před těmi nejničivějšími útoky.

Ale lidská vynalézavost dokáže mnohem více než jen chránit vlastní přesvědčení. Předpokládejme, že člověk něčemu věří celým svým srdcem, že je své víře zcela oddán a že kvůli ní vykonal činy, které nelze odvolat. Představme si, že mu předložíme jednoznačný a nevyvratitelný důkaz, že jeho přesvědčení je mylné: co se stane? Jeho víra zůstane velmi často neotřesená a člověk je o své pravdě přesvědčen více než dříve. Někdy se dokonce stane, že začne s novým zápallem obracet na svou víru jiné lidi.

Kde a jak vzniká tato reakce na důkazy, jež jsou v rozporu s přesvědčením člověka? To je otázka, na niž se soustředíme na stránkách této knihy. Doufáme, že přineseme dostačující odpověď podepřenou daty.

Nejdříve vymezíme podmínky, při nichž bychom očekávali zvýšenou horlivost stoupenců i po zpochybnění jejich víry. Takových podmínek je pět:

1. Přesvědčení musí být hluboké a musí nějak souviset s činností, tedy s tím, co zastávce přesvědčení dělá nebo jak se chová.

2. Zastánce daného přesvědčení musel kvůli své víře vykonat určité činy, které lze jen obtížně vzít zpátky. Čím významnější tyto činy jsou a čím obtížnější je vzít je zpět, tím více je člověk svému přesvědčení oddán.
3. Přesvědčení musí být dostatečně specifické a musí dostatečně souviset se skutečným světem, takže nastalé události mohou jednoznačně dokázat nesprávnost daného přesvědčení.
4. Musí se objevit nesporný důkaz o neplatnosti daného přesvědčení a přesvědčený jedinec jej musí zaznamenat.

První dvě podmínky vymezují okolnosti, při nichž bude přesvědčení odolné vůči změně. Další dvě podmínky vymezují faktory, které budou na věřícího člověka působit velkým tlakem, aby své přesvědčení opustil. Je samozřejmě možné, že člověk postavený před nezpochybnitelné argumenty se svého názoru vzdá, i když o něm byl hluboce přesvědčen. Proto musíme zavést ještě pátou podmínku, která určí, za jakých okolností člověk své přesvědčení opustí a za jakých okolností je bude hájit s ještě větším zápallem:

5. Jednotlivec přesvědčený o své pravdě musí mít společenskou podporu.

Není pravděpodobné, že by jeden osamocený zastánce nějakého přesvědčení odolal zpochybňujícímu důkazu, jak jsme jej vymezili. Pokud je ale členem skupiny stejně smýšlejících osob, které se vzájemně podporují, očekáváme, že si své přesvědčení ponechá a bude přesvědčovat ostatní o správnosti svého názoru.

Pět uvedených podmínek vymezuje okolnosti, za nichž po předložení protikladného důkazu bude následovat ještě usilovnější získávání nových stoupenců. S ohledem na tento

soubor hypotéz je naším bezprostředním cílem vyhledat údaje, jež nám umožní testovat predikci usilovnějšího získávání nových stoupenců. V minulosti se naštěstí opakovaně objevovala společenská hnutí, která dostatečně naplňují požadované podmínky. Jsou to různá mesiášská nebo chiliastická hnutí, přičemž jedním z těch současných se budeme na stránkách této knihy zabývat podrobněji. Podívejme se, jak tato hnutí naplňují pět podmínek, které jsme právě vymezili.

Mesiášská nebo chiliastická hnutí obvykle vycházejí z předpovědi nějakých nadcházejících událostí. Našim podmínkám však vyhovují jen ta hnutí, která vymezují datum nebo časový interval, kdy dané události nastanou, a přesně říkají, co se stane. Někdy se předpověď vztahuje dokonce i na druhý příchod Krista a na počátek jeho vlády nad světem, někdy má nastat konec světa v důsledku nějaké katastrofy (obvykle má být zkáza ušetřena určitá vybraná skupina), jindy se předpověď týká konkrétních událostí, jež způsobí Mesiáš nebo jiný divotvůrce. Ať už má nastat jakákoli událost, třetí podmínka našeho seznamu je splněna tím, že je předpovězena povaha události i doba, kdy událost nastane.

Druhá podmínka vymezuje silnou behaviorální oddanost vztahující se k danému přesvědčení. Obvykle vzniká jako přímý důsledek situace. Pokud člověk skutečně uvěří nějaké předpovědi (první podmínka), například že jistého dne bude svět zasažen ohněm, že hříšníci zahynou a dobří lidé budou ušetřeni, zcela samozřejmě vykoná určité přípravy a chová se nějakým způsobem. Jeho činy mohou být různé: od prostých veřejných prohlášení až po zanedbávání světských věcí a zbavování se pozemských statků. V důsledku těchto činů a výsměšků nevěřících lidí se u přesvědčených vyvine silné odhodlání. Činy, které přesvědčení lidé vykonají během příprav, lze jen obtížně vzít zpátky a posměch nevěřících je důvodem, proč je tak obtížné připustit vlastní omyl.

Naše čtvrtá podmínka byla splněna vždy. Předpovídané události nenastaly. Obvykle je naprosto jasné, že události nenastaly a že věřící lidé o tom vědí. Jinými slovy řečeno, objeví se nesporný důkaz o nesprávnosti daného přesvědčení a má nějaký vliv na ty, kteří jsou jeho zastánci.

Naše pátá podmínka je také zpravidla naplněna – taková hnutí přitahují stoupence a následovníky. Někdy je jich jen hrstka, jindy jsou jich statisíce. Důvody, proč se lidé přidávají k takovým hnutím, přesahují rámec této diskuse, ale skutečností zůstává, že obvykle existuje jedna nebo více skupin stoupců, kteří se vzájemně podporují.

Historie zaznamenala mnoho takových hnutí. O některých existují jen sporé zmínky, jiná jsou vylicena podrobně – i když některé aspekty hnutí, jež nás zajímají nejvíce, jsou někdy popsány jen útržkovitě. Některé historické události však poskytují základní a vysvětlující odpověď na naši hlavní otázku. Vybrali jsme několik relativně jasných příkladů, na nichž lze jednoduše ukázat, co se dělo v hnutích, jež vycházela z předpovědi budoucnosti, která se však nenaplnila. Nejdříve probereme tyto historické příklady a potom představíme údaje z naší případové studie jednoho současného hnutí.

Od ukřižování Ježíše Krista mnozí křesťané doufají v jeho druhý příchod a zrodila se řada hnutí předvídajících určité datum, kdy k tomu dojde. Většina časných hnutí však nebyla zaznamenána tak podrobně, abychom přesně věděli, jak stoupcem reagovali na zprávy vyvracející jejich přesvědčení. Historikové se o tom někdy zmíní jen letmo, jako to udělal například P. Hughes ve svém popisu montanistů:

Montanus, který žil ve druhé polovině 2. století, nepůsobí jako inovátor v záležitostech víry. Jeho osobním příspěvkem k životu v té době bylo utkvělé

přesvědčení, že se blíží druhý příchod Páně. Mělo se to stát ve městě Pepuza nedaleko soudobé Ankary a všichni opravdoví následovníci našeho Pána by se tam měli vydat. Montanus tvrdil, že ho inspiroval Duch svatý, a svou přesvědčivostí a výmluvností si nový prorok zajistil zástupy následovníků. Scházeli se na určeném místě, kde zakrátko vzniklo nové město, aby jim poskytlo přístřeší. *Druhý příchod Spasitele sice nenastal, ale hnutí tím neskončilo. Právě naopak, získalo nový život a formu* jako druh křesťanské víry elity, která v novém životě nepodléhala žádné autoritě kromě Ducha svatého, jenž na ni přímo působil... [Kurzíva od nás.]*

V tomto krátkém prohlášení najdeme všechny podstatné prvky typického mesiášského hnutí. Jsou zde přesvědčení následovníci, kteří opustí dosavadní život a odejdou na nové místo, kde vybudují nové město. Druhý příchod Spasitele nenastane, jenže hnutí tím neskončí – nenaplněné očekávání mu dodá nový život.

Z novější historie máme poněkud lepší záznamy o chiliastických hnutích. Například novokřtění za začátku 16. století věřili, že Boží pozemská říše vznikne v roce 1533. Heath píše:

Ale tyto ušlechtilé myšlenky byly zastřeny Hoffmanovou předpovědí, že konec všech věcí je na dosah. Štrasburk byl podle něj vybrán jako Nový Jeruzalém; soudci tam ustaví království spravedlivých, sto čtyřiačtyřicet tisíc jich bude uchovávat moc města

* P. Hughes: *A Popular History of the Catholic Church*. New York, Doubleday and Company 1954, s. 10.

a pravé evangelium a pravý křest se rozšíří po celém světě. Žádný člověk nedokáže vzdorovat moci, znamením a zázrakům svatých, s nimiž se zjeví jako dvě mocné pochodně Enoch a Eliáš, kteří spálí Zemi plamenem šlehajícím z jejich úst. Hoffmann prohlásil, že velké naplnění začne v roce 1533.*

Tato předpověď příchodu Ježíše Krista byla podle všeho pronesena s velkou přesvědčivostí a mnozí lidé se pod jejím vlivem začali připravovat na Spasitelův příchod a konec pozemského světa. Heath k tomu říká:

Rothmannovi stoupenci [Rothmann byl Hoffmanovým učedníkem] v té době stejně jako jejich vůdce vynikali upřímností a sebeobětavou oddaností. Usilovali o to, aby šli příkladem a ve svém životě uplatňovali rovnost a bratrství. Zámožní bratři a sestry dávali všechn svůj majetek chudým, roztrhali soupis svých nájemníků, odpustili dluhy svým dlužníkům, vzdali se světských potěšení a měli v úmyslu vést duchovní život.†

Taková byla situace v roce 1533, kdy měl přijít konec světa. Mnozí lidé se s tím smířili, a někteří se dokonce zbavovali svého pozemského majetku. Co se stalo, když skončil rok 1533 a začal rok 1534, aniž by nastal očekávaný druhý příchod Spasitele?

Ze všech zpráv vyplývá, že přestože předpovídaný druhý příchod Spasitele nenastal, nadšení novokřtěnců

* R. Heath: *Anabaptism: From Its Rise at Zwickau to Its Fall at Munster, 1521–1536*. London, Alexander and Shephard 1865, s. 119. Tento úryvek pochází z práce *Baptist Manuals: Historical and Biographical*, ed. G. P. Gould.

† Tamtéž, s. 147–148.

nevyprchalo, ale ještě se vystupňovalo. Znásobili své úsilí při získávání nových stoupenců a začali vysílat misionáře, což nikdy předtím nedělali. Následující výňatky z Heathovy studie dokreslují, jak po nevyplněném proroctví ještě vzrostlo nadšení a aktivita novokřtěnců:

Rok 1533 se chýlil ke konci. Půl roku, během něž měl být podle proroctví Hoffmann uvězněn, už téměř uplynulo, dvouleté pozastavení křtů skoro uteklo a objevil se nový prorok [Jan Matthys].

Holandští baptisté cítili, že mezi nimi povstal nový vůdce, a podřídili se jeho vedení. Matthys začal tím, že vysílal apoštoly... Apoštolové kromě jiného oznamovali, že slíbený čas nastal, že už nebude prolita žádná křesťanská krev a že Bůh zakrátko svrhne všechny tyrany, vrahy a hříšníky. Apoštolové putovali mnoha zeměmi a navštívili mnohá města, přicházeli na shromáždění věrných a nabízeli jim pozdravení pokoje. Křtili, světili biskupy a jáhny a biskupům svěřovali povinnost světit další.

Nový příval nadšení byl větší než kdy dříve. Jakob van Kampen pracoval mezi nejchudšími obyvateli Amsterodamu a v únoru roku 1534 s Houtzagerovou pomocí pokřtil během jediného dne stovku lidí. Odhaduje se, že přibližně o dva měsíce později se dvě třetiny obyvatel Monnickendamu řadily mezi Matthysovy stoupence a říká se, že ve většině velkých holandských měst to bylo stejné.*

Dalším a poněkud fascinujícím dokreslením reakce na nesplněné proroctví je mesiášské hnutí, jehož ústřední

* Tamtéž, s. 120–121.

postavou byl Šabtaj Cvi.* Šabtaj Cvi se narodil a vyrůstal ve Smyrně. V roce 1646 už se těšil velké vážnosti, kterou získal svým asketickým životem a tím, že veškerou svou energii věnoval studiu kabaly. Bylo mu teprve dvacet let, už kolem sebe ale shromáždil malou skupinku učedníků. Učil je a vysvětloval jim tajemné texty kabaly.

V té době převažovala mezi Židy víra, že Mesiáš přijde v roce 1648. Jeho příchod měly provázet všemožné zázraky a měl být začátkem období vykoupení. Kolem roku 1648 se Šabtaj Cvi před malou skupinkou svých učedníků prohlásil za přislíbeného Mesiáše. Netřeba zdůrazňovat, že rok 1648 skončil, doba vykoupení nezačala a očekávané zázraky se nestaly.

O bezprostředně následujících událostech máme jen málo informací, je ale zřejmé, že nepotvrzené mesiášství Šabtaje ani jeho učedníky nijak neodradilo. Zdá se, že po roce 1648 rozšířil své tvrzení po celé komunitě. Graetz píše: „Když o několik let později vyšly Šabtajovy ambice najevo, kolegium rabínů v čele s jeho učitelem Josefem Eskaphou zakázalo Šabtajovi a jeho učedníkům vyvíjet další činnost.. Nakonec byl i se svými učedníky vypovězen ze Smyrny [asi v roce 1651].“† Z našeho pohledu je zajímavé, že Cvi se prohlásil Mesiášem před lidmi mimo okruh svých učedníků, teprve když rok 1648 uplynul a nic se nestalo.

Jeho příběh však rozhodně nekončí vypovězením z města. V některých částech křesťanského světa se v té době očekávalo, že rok 1666 bude rokem příchodu Mesiáše, a zdá se, že Šabtaj Cvi se tohoto data také chopil. Od roku 1651 do podzimu 1665 putoval mezi blízkovýchodními městy, v nichž žily početné židovské komunity. Tvrdil, že

* Při popisu šabatianismu budeme vycházet z knihy H. Graetze *History of the Jews*. Philadelphia, Jewish Publication Society of America 1895, sv. 5, s. 118–167. Podle našeho názoru je to nejlepší zdroj informací.

† Tamtéž, s. 122.

je Mesiáš, a přestože se proti němu stavěli rabíni, postupně získával stále více následovníků. V roce 1665 už měl mnoho stoupců a řada učedníků mu pomáhala šířit jeho jméno a ambice v celém židovském světě. Na podzim roku 1665 se atmosféra ve Smyrně natolik změnila, že když se onoho roku vrátil do svého rodného města, dostalo se mu radostného přivítání. V září nebo říjnu 1665 se na veřejném shromáždění ve Smyrně prohlásil Mesiášem:

Šílenství Židů ve Smyrně neznalo hranic. Zahrnuli ho všelikými poctami a nadšenou láskou... Všichni se připravovali na spěšný odchod, na návrat do Svaté země. Řemeslníci zanedbávali svou práci a nemysleli na nic jiného než na nastávající království Mesiášovo...

Události v židovské čtvrti ve Smyrně vyvolaly značné pozdvižení ve stále širším okolí. Mnozí lidé z okolních měst v Malé Asii se vydali do Smyrny a byli svědky toho, co se ve městě dělo. Domů přinášeli zveličené zprávy o Mesiášově přitažlivosti a konání zázraků. Okolní města se ocitla ve stejném víru. Šabtajův osobní tajemník Samuel Primo se postaral o to, aby se zprávy o Mesiášově proslulosti a skutcích dostaly i k Židům v zahraničí.*

Hnutí se postupně rozšířilo mezi všechny Židy a Šabtaje všude přijímali a vítali jako Mesiáše. Nebyla to jen jalová víra a lidé se připravovali na slíbené události. Zanedbávali svou práci a podnikání, mnozí se připravovali na návrat do Jeruzaléma.

Jednou z předpovězených událostí bylo i svržení sultána (nezbytná podmínka k návratu Židů do Svaté země), a proto se Šabtaj společně s několika stoupcemi začátkem

* Tamtéž, s. 134, 137.

roku 1666 vydal do Konstantinopole, aby tento úkol splnil. Ihned po přistání na pobřeží průlivu Dardanely byl Šabtaj zatčen a v poutech převezen do jednoho malého města ne- daleko Konstantinopole. Graetz píše:

Jeho stoupenci [z Konstantinopole] spěchali z hlav- ního města, aby se s ním setkali, ale našli ho v tíživé situaci a v řetězech. Za peníze, které s sebou přinesli, mu zajistili určitou úlevu a následující neděli (bylo to v únoru 1666) byl Šabtaj převezen na lodi do Kon- stantinopole – ale úplně jinak, než on sám a jeho stoupenci očekávali!*

Šabtajovo zatčení a uvěznění můžeme nepochybně považo- vat za velké zklamání pro jeho stoupence a také za popření jeho předpovědí. Ale v tuto chvíli se objevil dobře známý vzorec: přesvědčení začalo nabývat na síle a ruku v ruce s ním sílilo nadšení a získávání nových stoupenců. Graetz dobře popisuje následující události:

Několik dní se drželi doma, protože chlapani na ulici na ně pokřikovali: „Už jde? Už jde?“ Ale brzy začali znovu tvrdit, že je skutečným Mesiášem a že proti- venství, jimž čelil, byla nezbytnou podmínkou jeho oslavování. Prorokové prohlašovali, že se blíží vykou- pení Šabtaje a všech Izraelitů...

K místu, kde byl Šabtaj uvězněn, přicházely tisíce lidí, kteří ho chtěli alespoň zahlédnout... Očekávání Židů dosahovala nebyvalé úrovně a přehnané naděje se ještě vystupňovaly.†

* Tamtéž, s. 146.

† Tamtéž, s. 147–148.

Samotná skutečnost, že Šabtaj je ještě naživu, posloužila Židům jako pádný argument, že je skutečně Mesiáš. Když ho přesunuli do jiné věznice a jeho uvěznění bylo mírnější (hlavně díky uplácení), jejich tvrzení bylo zavrženo. Vězení, kde byl Šabtaj držen, navštěvoval vytrvalý proud jeho obdivovatelů a na Blízkém východě i v Evropě se ozývala neustálá propaganda a báchorky o jeho zázracích. Graetz uvádí:

Co dalšího bylo zapotřebí k tomu, aby se potvrdily předpovědi dávných i současných proroků? Židé se vážně připravovali na návrat do své původní vlasti. V Maďarsku začali strhávat střechy ze svých domů. Ve velkých městech, kde Židé zaujímali čelní postavení ve velkoobchodu, například v Amsterdamu, Leghornu a Hamburku, začaly váznout obchody.*

Graetzovy výroky potvrzují vzpomínky jedné tehdejší evropské Židovky:

Když dorazily dopisy [ze Smyrny], pocítili jsme nevýslovnou radost. Většina z nich byla adresována Sefardům, kteří je hned přinesli do synagogy a tam je četli nahlas. Němci, mladí i staří, také spěchali za Sefardy do synagogy.

Mnozí prodali své domy, pozemky a všechn majetek, neboť doufali, že budou každým dnem vykoupeni. Můj dobrý tchán opustil svůj domov v Hamelnu, opustil dům se vším nábytkem a pozemky a přestěhoval se do Hildesheimu. Poslal nám do Hamburku dva obrovské sudy naplněné lněným plátnem a hrachem, fazolemi, sušeným masem, sušenými švestkami

* Tamtéž, s. 149.

a rozličnými trvanlivými potravinami. Protože ten starý muž počítal s tím, že každou chvíli vypluje z Hamburku do Svaté země.*

Sultán se snažil problém vyřešit, aniž by ze Šabtaje udělal mučedníka, a pokusil se přimět ho, aby přijal islám. Plán kupodivu vyšel a Šabtaj si nasadil turban. Mnozí Židé na Blízkém východě v něj ani potom neztratili důvěru. Vymysleli si vysvětlení pro jeho přestup k islámu a mnozí i nadále získávali stoupence – obvykle na místech, kde hnutí až dosud nebylo nijak silné. Značný počet Židů dokonce následoval jeho příkladu a stali se z nich muslimové. Jenže pro většinu jeho evropských následovníků byla jeho konverze nepřijatelná a hnutí brzy zaniklo.

Šabatiánské hnutí pozoruhodně dokresluje jev, který nás zajímá: Pokud jsou lidé oddaní nějaké víře a rozhodli se pro určitý postup, zřetelný důkaz popírající jejich víru může jejich přesvědčení ještě posílit a přimět je k jeho dalšímu šíření. Jakmile ale protikladné důkazy dosáhnou určité síly, lidé své přesvědčení opustí.

V předchozích příkladech nám chybí mnoho informací, další jsou rozporuplné a mnohé jsou neurčité. Existuje však jedno pozdější hnutí, o němž máme podrobnější informace: je to hnutí milleritů, jimž se dařilo v Americe v polovině 19. století. Dochovalo se mnoho původních dokumentů souvisejících s hnutím a existují také dvě poměrně rozsáhlé souhrnné zprávy. Ta, jejímž autorem je C. E. Sears,[†] tíhne k zesměšňování milleritů, kdežto zpráva F. D. Nichola[‡] je jejich pečlivou a důraznou obranou.

* *The Memoirs of Gluckel of Hameln*. New York, Harper 1932, s. 45–46.

† C. E. Sears: *Days of Delusion – A Strange Bit of History*. Boston – New York, Houghton Mifflin 1924.

‡ F. D. Nichol: *The Midnight Cry*. Tacoma Park, Washington, D. C., Review and Herald Publishing Company 1944.

William Miller byl farmářem v Nové Anglii a věřil v doslovné naplnění biblického proroctví. V roce 1818 po dvouletém studiu Bible dospěl k závěru, že konec světa nastane v roce 1843. Nichol ve své zprávě píše:

Největší důraz kladl na prorocké prohlášení: „Až po dvou tisících a třech stech večerech a jitrech dojde svatyně spravedlnosti.“ (Daniel 8,14) Miller věřil, že „spravedlnosti“ svatyně bude dosaženo očištěním této země ohněm, že „dny“ v tomto symbolickém proroctví znamenají léta a že proroctví bylo vysloveno v roce 457 před Kristem. Na základě toho dospěl k závěru: „V roce 1818, v závěru dvouletého studia Písma, jsem došel k vážnému závěru, že asi za pětadvacet let od té doby budou všechny záležitosti našeho současného stavu ukončeny.“ (William Miller, Apology and Defense, s. 5)*

Ve studiu Bible pokračoval dalších pět let a kontroloval své výpočty. Nakonec si dodal odvahy a začal o tom mluvit s ostatními. I poté ale hovořil jen se sousedy a s několika duchovními, žádný z nich neprojevoval velký zájem. O svých názorech ale mluvit nepřestal. V roce 1831 už nicméně vyvolal dostatečný zájem a zvali ho, aby promlouval k různým skupinám. Osm let věnoval značnou část svého času přednáškám, v nichž vysvětloval původ své předpovědi o konci světa v roce 1843. O správnosti svého mínění postupně přesvědčil víc a víc lidí, včetně řady kněží. V roce 1839 se seznámil s Joshuou V. Himesem a přesvědčil ho o správnosti své víry. Díky Himesově pomoci se ze záležitosti jednoho muže stala organizovaná činnost. Začaly vycházet noviny a v roce

* Tamtéž, s. 33.

1840, pouhé tři roky před očekávaným druhým příchodem Krista, byla svolána všeobecná konference duchovních, kteří se o druhý příchod zajímali. Získávání stoupenců nabíralo na obrátkách, Millerovy názory se začaly šířit a proroctví o blížícím se příchodu Krista se stalo těžištěm masového hnutí.

Mnohé vůdčí osobnosti milleritského hnutí se ale ještě plně neztotožnily s rokem 1843 jako rokem druhého příchodu Krista. Na jaře 1842 se v Bostonu konala všeobecná konference. Nichol uvádí:

Na konferenci se dostala do popředí otázka časového prvku při zvěstování Kristova příchodu. Vyplývá to z přijatého usnesení:

„Bylo rozhodnuto, že podle názoru účastníků konference existují ty nejzávažnější a nejdůležitější důvody věřit, že Bůh zvěstoval dobu, kdy nastane konec světa, a tou dobou je rok 1843.“ (Signs of the Times, 1. června 1842, s. 69)

V té době začal být kladen větší důraz na časový prvek. Tato skutečnost vypovídala o tom, že všichni, kteří se ztotožnili s touto fází učení, se stále větší naléhavostí cítili, že jejich povinností je varovat svět. Věřili, že přišel čas veřejně a důrazně oznámit to, co popisovali jako „půlnoční křik“.*

Jinými slovy řečeno, s blížícím se rokem 1843 sílila víra ve správnost předpovězeného data. V téže době zesílilo i šíření zprávy. Účastníci všeobecné konference rozhodli, že v létě roku 1842 uspořádají řadu několikadenních náboženských shromáždění pod širým nebem, a téměř všechna shromáždění byla velmi úspěšná. Během čtyř měsíců uspořádali

* Tamtéž, s. 101.

millerité třicet shromáždění, poslední z nich se konalo v polovině listopadu, a každého z nich se účastnily tisíce návštěvníků. Počet stoupců hnutí vytrvale rostl.

Kromě novin *Signs of the Times*, které začaly vycházet roku 1840 v Bostonu, začali millerité vydávat v New Yorku ještě jedny noviny, *The Midnight Cry*. Další noviny vycházely také v jiných městech, většinou v časově omezeném období a v souvislosti se speciálními místními přednáškami:

V roce 1843 začal například vycházet list Philadelphia Alarm jako doplněk řady přednášek. Bylo vydáno třináct čísel. Díky vydávání novin bylo kazatelské úsilí obohaceno o místní kolorit. Zavedenější publikace sloužily podpoře a vzdělávání příznivců a podporovatelů hnutí.*

Hnutí se vzráhalo a současně sílil i odpor vůči němu. Začátkem roku 1843 kázalo proti milleritům mnoho kněží a některé noviny se přívržencům hnutí vysmívaly. Šířily se pomluvy a v soudobém tisku se často objevovaly informace o tom, že Millerovi stoupcí jsou fanatikové a že jeho nauka přivádí lidi k šílenství. Jako ukázka útoků, jež proti hnutí směřovaly, postačí jeden příklad:

Je velmi správné, že millerité byli ve Filadelfii vykázáni z budov, v nichž po nějakou dobu provozovali své orgie. S radostí se dozvídáme, že velká porota městského soudu v Bostonu označila jejich velký chrám za nebezpečnou budovu. Až zemře půl tuctu dalších lidí a až se kvůli tomuto bídnému fanatismu ocitnou další lidé v blázinci, možná si některá velká

* Tamtéž, s. 124–125.

porota uvědomí, že stojí za to obžalovat pobudy, kteří jsou příčinou takové spouště.*

Navzdory tomuto odporu hnutí přitahovalo další stoupence – a bylo jich tolik, že bylo obtížné najít dostatečně velký sál pro hromadná setkání. Začátkem roku 1843 se vůdci hnutí rozhodli vybudovat v Bostonu prostornou modlitebnu. Byla vysvěcena za přítomnosti asi 3 500 lidí, mezi nimiž byli mnozí duchovní. Díky nové budově bylo možné sdělovat poselství mnohem většímu počtu lidí a současně pokračovala kampaň podporovaná pamflety a novinami.

Jak se dá čekat, začátkem roku 1843 se zvýšil zájem o konkrétní datum druhého Kristova příchodu. Až dosud Miller obvykle uváděl, že tato událost nastane „přibližně v roce 1843“. Prvního ledna 1843 však Miller uveřejnil souhrnný přehled svých názorů a upřesnil předpokládané datum:

Jsem přesvědčen, že všichni, kdož touží porozumět a být připraveni na Jeho příchod, by měli znát čas. Jsem plně přesvědčen, že někdy mezi 21. březnem 1843 a 21. březnem 1844 – podle židovského způsobu počítání času – přijde Kristus a přivede s sebou všechny své svaté; potom odplatí každému podle toho, jak jednal.†

Nichol k tomu poznamenal:

Miller nestanovil v daném období žádné datum ani den. Ostatní vůdcové, kteří s ním byli spojováni, také odmítali uvést konkrétní datum. V prvním lednovém

* Bratr Jonathan, 18. února 1843, cituje Nichol, s. 130.

† *Sign of the Times*, 25. ledna 1843, s. 147, cituje Nichol, s. 126.

čísle roku 1843 vyvracel list Signs of the Times širou rozšířenou domněnku, že Miller určil konkrétní dubnový den:

„Pravda je taková, že stoupenci druhého Kristova příchodu v roce 1843 neurčili žádné datum, kdy tato událost nastane. Bratr Miller, Himes, Litch, Hale, Fitch, Hawley a další význační kazatelé rozhodně protestují proti... pevnému určení dne nebo hodiny, kdy událost nastane. Upozornili jsme na to v našem listu už mnohokrát.“ (Signs of the Times, 4. ledna 1843, s. 121. Viz také číslo z 18. ledna 1843, s. 141, kde další milleritský duchovní, George Storrs, protestuje proti uvedení jakéhokoli data; dále číslo z 5. dubna 1843, s. 33–35, 37.)

Pravda je, že jednotliví kazatelé nebo ojedinělé skupiny se snažili najít v Písmu nějakou analogii nebo odvodit z proroctví určitý den v roce, kdy lze čekat příchod Krista.*

Mnozí Millerovi stoupenci měli sklon přehlížet to, že Miller neurčil jeden den, ale vymezil celý interval, konkrétně mezi 21. březnem 1843 a 21. březnem 1844. Lidé obecně přijímali dvě různé předpovědi konkrétních dní, ale dnes už nedokážeme přesně určit, do jaké míry jim věřili. Někteří millerité očekávali příchod Krista 23. dubna 1843, přestože vůdcové toto datum nikdy nepodpořili. Jakmile minulo dubnové datum a očekávané události nenastaly, ti, kteří tomuto datu věřili, reagovali následujícím způsobem:

Zpočátku se mezi millerity projevovalo překvapení a zklamání, ale rychle bylo nahrazeno obnovenou

* Tamtéž.

důvěrou. „Konec konců,“ připomínali si vzájemně, „příchod může nastat kdykoli během celého roku. Vyhlíželi jsme ho příliš brzy, to je celé.“ Zpěv a povzbuzování se rozezněly s novým nadšením.*

Znovu si všímáme toho, že po protichůdném důkazu se objevuje zvýšené nadšení a přesvědčení.

Přes oficiální stanovisko vůdců, že období, kdy může nastat druhý Kristův příchod, skončí až 21. března 1844, mnozí millerité upírali své naděje ke konci roku 1843. Vůdcové si tohoto očekávání všimli a začátkem roku 1844 k němu vydali prohlášení. Millerův novoroční projev začíná slovy:

Bratři, římský rok 1843 je minulostí [židovský posvátný rok skončí na jaře 1844] a naše naděje se ne naplnily. Spálíme za sebou mosty? Ne, ne... Ještě se nedomníváme, že naše výpočty jsou chybné. Číslo 2300 je součtem 457 a 1843, z roku 1844 musí uplynout právě tolik času, kolik ho uplynulo v roce 457 před Kristem.†

Sears popisuje všeobecnou situaci na začátku roku 1844:

V některých společenstvích byly patrné záchvěvy pochybností a váhání, ale brzy byly rozptýleny, když si lidé vzpomněli, že prorok Miller už v roce 1839 při nějaké příležitosti řekl – a v celkovém rozrušení se na to zapomnělo –, že si není jistý, zda událost nastane během křesťanského roku 1843 až 1844.

* Sears, s. 119.

† Nichol, s. 160.

Proroctví se vztahovalo na celý židovský rok, a tedy až do 21. března 1844. Bylo v tomto smyslu vydáno oznámení. V té době se už Millerovi stoupenci opájeli tak mylnými představami, že jakékoli prosté vysvětlení, byť bylo jen velmi přibližné, utišilo všechny pochybnosti a otázky.

Bratři přijali toto prodloužení vymezeného času a s novou energií se pustili do práce. Ve snaze odčinit své pochybnosti se překonávali ve svém úsilí: děsili nevěřící líčením hrůz, jež je čekají, a posilovali víru těch, kteří již stáli na jejich straně.*

S novou horlivostí uspořádali millerité konference v New Yorku a ve Filadelfii. Ve Washingtonu museli konferenci na poslední chvíli přesunout do větší haly. Zájem účastníků výrazně překonal očekávání pořadatelů.

Ale minul i 21. březen 1844 a po druhém příchodu nebylo ani vidu. Reakce těch, kteří nebyli na straně milleritů, byla silná a jednohlasná:

Svět se veselil nad ošemetnou situací proroka. Nářky a pošklebky posměváčků byly téměř nesnesitelné. Pokud se některý z Millerových stoupenců vydal ven, byl vystaven nemilosrdnému posměchu.

„Cože! Ještě nejsi na nebesích? – Mysleli jsme, že vystoupíš na nebesa! Copak se k tomu nechystáš? – Tvoje žena nešla do nebe a nenechala tě tady shořet, že?“

Lidé si z nich dělali neurvalou legraci a nenechali je na pokoji.†

* Sears, s. 140–141.

† Tamtéž, s. 144.

Věřících se zmocnilo silné zklamání, ale netrvalo dlouho a brzy se vrátila jejich bývalá energie a nadšení, možná ještě silnější:

Rok, kdy měl nastat konec světa, skončil, ale millerismus ne... Vlažní příslušníci hnutí sice odpadli, ale mnozí si uchovali víru i zápal. Své zklamání si ochotně vysvětlili menší chybou při chronologickém výpočtu.*

Navzdory nenaplněnému proroctví však plameny fanatismu šlehalo stále výše. Požár emocí nelze uhasit z vlastní vůle – stejně jako všechny velké požáry musí dohořet sám. A právě tak to bylo v roce 1844. Oddanost stoupců nepolevila, ale zdálo se, že nesplněné proroctví podnítilo ještě vroucnější očekávání blížícího se soudného dne.†

V polovině července dosáhla energie vrcholu a stoupců překypovali nadšením obracet na svou víru další a další lidi. Miller a Himes se rozjeli až do Ohia, aby získali nové nadšence, přičemž něco takového ještě nikdy neudělali. Himes popsal celkový postoj jejich stoupců ke druhému příchodu Krista slovy: „Nikdy jsem nepoznal silnější nebo aktivnější víru. Důvěra bratří v prorocké slovo nebyla nikdy větší. Nacházím jen málo lidí, pokud vůbec nějaké, jejichž víra v biblický *důkaz* by byla otřesena. Další lidé se přiklání k našim názorům.“‡ Himes si stále ještě velmi ostře uvědomoval březnové zklamání, ale po návštěvě Filadelfie projevil velkou radost z obnovení víry: „Vyčerpávající krize je u konce, naše věc je v tomto městě na dobré cestě. Volání po přednáškách nebylo v tomto okolí nikdy naléhavější.

* Nichol, s. 206.

† Sears, s. 147.

‡ *Advent Herald*, 17. července 1844, s. 188, cituje Nichol, s. 208.

Duchovní z farnosti Ebenezer (protestantští metodisté) se právě plně přihlásil k našemu učení.“^e

Nichol píše:

Začátkem srpna psal Himes z Clevelandu o svém plánu vydat se v říjnu do Anglie, „pokud nám bude dán jistý čas“, aby tam podpořil již existující zájem. Poslali do Anglie literaturu. Rozliční duchovní v cizích zemích spustili křik: „Ženich je tu, jděte mu naproti!“ Ale Himes si myslel, že on i ostatní kazatelé z Ameriky by se měli vydat na cestu, aby podpořili úsilí v zahraničí. Řekl:

„Budeme-li mít ještě několik měsíců času, vyšleme dobré zprávy v mnoha různých jazycích do protestantských i katolických zemí...“

„V Londýně založíme noviny a kazatelé se vydají všemi směry, věříme tomu, že slovo Páně se rozletí do světa a bude velebeno. Nemůžeme říci, čeho dosáhneme. Ale chceme konat svou povinnost.“ (The Advent Herald, 21. srpna 1844, s. 20)

Himes a Miller se vydali na západ a šířili své poselství, ale předpokládali, že v zámoří je čeká ještě více práce.[†]

Přibližně v té době začalo stále více milleritů naslouchat novému prorocství, které jako první vyslovil jeden z nich, reverend Samuel S. Snow. Byl přesvědčen, že druhý příchod nastane 22. října 1844. Zdálo se sice nepravděpodobné, že by nadšení a zápal z prvních měsíců roku 1844 bylo možné překonat, ale přesto se to stalo. Dvě částečná zklamání

* *Advent Herald*, 24. července 1844, s. 200, cituje tamtéž.

† Tamtéž, s. 209–210.

(23. dubna 1843 a koncem kalendářního roku 1843) a jedno naprosté a jednoznačné zklamání (21. března 1844) prostě jen posílily přesvědčení, že druhý příchod Kristův se blíží. Millerovi stoupenci věnovali ještě více času a energie snahám přesvědčit ostatní:

Někteří věřící ze severních oblastí státu New Hampshire možná nebyli příliš ovlivněni kázáním a spisy Samuela Snowa, ale byli hluboce přesvědčeni, že konec všech dní se blíží. Nezorali ani svá pole, protože Pán jistě přijde, „ještě než začne zima“. Toto přesvědčení se v celé oblasti rozšířilo natolik, že i když rolníci svá pole oseli, měli pocit, že sklízení úrody by nebylo v souladu s jejich vírou. Čteme:

„Někteří se sice vydali na pole kosit, ale zjistili, že nedokážou pokračovat. Nechali úrodu stát na polích, aby dali najevo svou víru a odsoudili svět. Takové jednání se rychle rozšířilo po celém severu Nové Anglie.“ (The Advent Herald, 20. října 1844, s. 93)

Díky takovému přesvědčení lidé s pochopením vyslechli prohlášení, že den Páně nastane 22. října. Uprostřed léta dostali millerité v Nové Anglii nové podněty. Odpadlíci se navraceli a adventisté, kteří se ztotožnili se Snowovými výpočty, s novým zanícením opakovali: „Ženich je tu, jděte mu naproti!“ A Snow prohlásil, že teprve nyní se ozval pravý křik uprostřed noci.*

Zajímavé je, že na přijetí říjnového data trvali obyčejní členové hnutí. Vůdcové se zdráhali a dlouho od toho zrazovali, ale marně. Jeden milleritský vydavatel o těchto událostech později napsal:

* Tamtéž, s. 213.